

АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ В МОВОЗНАВСТВІ ПОЧАТКУ 60-х – КІНЦЯ 80-х рр. ХХ ст.

Присвячено проблемі актуального членування речення та підходам до його вивчення в мовознавстві 60–80-х рр. ХХ ст. Розглянуто основні концепції вчених цього періоду, проаналізовано рівень їхньої вивченості. Результати показали, що в сучасній лінгвістиці немає комплексних праць з теорії актуального членування речення.

Ключові слова: актуальне членування речення, логіко-комунікативне членування, суб'єкт, предикат, тема, рема, відоме, нове.

Посвящена проблеме актуального членения предложения и походам к его изучению в языкознании 60–80-х гг. ХХ в. Рассмотрены основные концепции ученых этого периода, проанализирован уровень их изученности. Результаты показали, что в современной лингвистике нет комплексных работ по теории актуального членения предложения.

Ключевые слова: актуальное членения предложения, логико-коммуникативное членение, субъект, предикат, тема, рема, известное, новое.

The article deals with the problem of the actual division of the sentence in the linguistics of the 60-s – the beginning of the 80-s years of the XX century. It highlights the main concepts of this period and analyses the level of their investigation. The results have shown that there are no integrate papers in the theory of the actual division of the sentence.

Keywords: actual division of the sentence, logic-communicative division of the sentence, subject, predicate, theme, rheme, given, new.

Друга половина ХХ ст. виявилася дуже плідною для досліджень з актуального членування. Концепція В. Матезіуса, підтримана та розвинута І. П. Распоповим, отримала гучний резонанс серед дослідників.

Актуальність нашого дослідження визначається браком комплексного ґрунтовного вивчення праць з актуального членування речення в цей період. Тому завдання нашої статті полягає в комплексному висвітленні ідей актуального членування речення у студіях 60–80-х років ХХ ст. на основі таких підходів до кваліфікації цього явища: семантичного, синтаксичного, логіко-граматичного, комунікативного та морфологічного.

Дослідження І. П. Распопова ґрунтується на синтаксичному підході – виявлення кореляції граматичного та актуального членування речення (АЧР). Концепція дослідника отримала широке висвітлення в лінгвістичній літературі (дослідження І. І. Ковтунової, В. Є. Шевякової, Ю. Я. Бурмистровича), тому ми зупинимось лише на кількох важливих зауваженнях ученого.

На думку І. П. Распопова, зв'язок граматичного та актуального членування (АЧ) є двобічним. Обидва види членування речення залежать від комунікативного завдання [23, с. 45]. Особливу увагу дослідник закликає звернути на те, що традиційне тлумачення граматичних членів у ряді випадків спирається, по суті, не на граматичне, а на АЧ [23, с. 46].

Взаємовідносини та взаємозв'язок компонентів АЧР можуть бути різноманітними. Загалом дослідник виокремив шість типів речень [23, с. 58–73].

В. З. Панфілов у своєму дослідженні використав логіко-граматичний та синтаксичний підходи. Говорячи про співвіднесення синтаксичного та логіко-граматичного рівнів речення, лінгвіст зробив такі висновки.

Логіко-граматичний рівень речення конструюється на основі вираження спеціальними мовними засобами логічних форм мислення та їхніх структурних компонентів. У більшості мов спеціальними мовними засобами фіксується лише логіко-граматичний предикат, а логіко-граматичний суб'єкт виділяється у структурі речення суто негативно, у протиставленні логіко-граматичному предикату, тобто характеризується нульовою формою.

На думку В. З. Панфілова, підмет і присудок – суто мовні категорії. Вони належать до синтаксичного рівня мови та характеризуються як центри, які граматично організовують речення і протиставляються один одному в кожній мові за певними граматичними ознаками.

Крім того, з погляду дослідника, тотожність речень на синтаксичному рівні не означає тотожності цих речень на логіко-граматичному рівні [21, с. 220].

Ю. К. Щеглов теж спирався на логіко-граматичний підхід до членування речення. Дослідник зазначив, що поняття *логічний суб'єкт* та *логічний предикат* вимагають точного визначення, тому що визначення більшості лінгвістів є недостатніми.

Трансформаційне визначення логічного предиката Ю. К. Щеглов сформулював так: *логічним предикатом* речення є та його частина, яка під час трансформації в питання замінюється питальним словом [29, с. 111].

У питальних реченнях може бути свій логічний предикат, як і в розповідних. Дослідник дотримувався думки, що навіть можна поставити «питання до питання», щоб з'ясувати логічний предикат питального речення шляхом нової питальної трансформації. Логічним предикатом питального речення може виявитися не лише питальне слово, а й будь-який інший член.

Ту частину речення, яка при трансформації цього речення в питальне стає логічним предикатом останнього, дослідник назвав *власне логічним суб'єктом* [29, с. 114]. Не всі речення мають власне логічний суб'єкт: логічним предикатом питання може бути питальне слово, яке у відповіді зазвичай не повторюється, тому що замінюється конкретним словом.

Логічним суб'єктом дослідник назвав будь-яку частину речення, яка не є ані логічним предикатом, ані власне логічним суб'єктом [29, с. 115].

Ю. К. Щеглов виокремив також *абсолютний* та *дифузний логічний предикат*. *Дифузність* логічного предиката – поширене явище, яке полягає в тому, що часто буває важко з повною впевненістю сказати, якої величини текст є логічним предикатом: слово чи група слів. Коли невідомо, що обрати, група слів стає дифузним логічним предикатом [29, с. 116]. *Абсолютний логічний предикат* – це єдино можливий логічний предикат у певному реченні [29, с. 117]. Слід також розрізняти *обмежений* та *необмежений дифузний логічний предикат*.

Н. Хомський вживав терміни *топік* та *коментар*. *Топік* позначає «самий лівий субстантивний член», а *коментар* – всю іншу частину речення.

Концепція Н. Хомського отримала значну критику з боку сучасників. Так, О. Дал не погодився із запровадженням Н. Хомським членуванням деяких речень, закликаючи розрізняти розщеплені речення та топікалізацію [32, с. 12]. Невлучним та нечітким О. Дал назвав і термін Н. Хомського *стилістична інверсія* (*stylistic inversion*).

Л. С. Бархударов зосередився на питанні кореляції *логіко-комунікативного членування* та *синтаксичної структури* речення (синтаксичний підхід). Дослідник наголосив, що питання логіко-комунікативного членування виходить далеко за

межі синтаксису, і запропонував відносити його до лінгвістичної стилістики. Це членування має першочергове значення і для такої галузі прикладного мовознавства, як лінгвістична теорія перекладу. Одна з основних вимог перекладу – збереження незмінності логіко-комунікативного членування речення.

О. В. Ісаченко спирався у своєму дослідженні на семантичний підхід до АЧ. Дослідник вважав, що в кожній мові існує оптимальне розташування елементів речення на часовій вісі. При створенні абстрактної схеми речення обов'язково дотримуються цього оптимального порядку слів. Такий порядок дослідник назвав *позаконтекстовим*, або *граматичним* [12, с. 27].

Учений зазначив, що не слід плутати граматичний порядок з тим порядком, який у традиційній граматиці називається «нормальним», «природним», «звичайним» або «первинним». Граматичний порядок слів може бути навіть фіктивним, тобто таким, який не зустрічається у тексті. Але він є необхідним для кожної мови, оскільки всі синтаксичні правила неминуче повинні враховувати лінійність розміщення структурних елементів [12, с. 29].

Зазвичай окремі питання порядку слів трактуються на основі спостережень тексту, тобто на основі вивчення поверхневих структур. Саме тому, на думку О. В. Ісаченка, учення про АЧР, виокремлення *відомого* та *нового* належить цілком до синтаксису тексту [12, с. 29].

Досліджуючи АЧ, І. Ф. Вардуль запропонував назвати рівень, який утворюється формальним членуванням, *потенційно-синтаксичним*, а відповідний розділ граматики – *потенційним синтаксисом*. Рівень, який утворюється АЧ, і всі одиниці цього рівня можна назвати *актуально-синтаксичними*, а відповідний розділ граматики – *актуальним синтаксисом*. Одиниці цих рівнів повинні мати назви *речення* та *повідомлення* відповідно [6, с. 119].

Крім того, І. Ф. Вардуль не погодився з попередниками стосовно кількості та назви членів повідомлення. На його думку, число членів дорівнює чотирьом: три обов'язкових компоненти (*тематичне й нове* для двоскладних речень та *констатуюче* для односкладних речень) та один необов'язковий (*ситуативне* – член, який містить обставинну характеристику нової інформації) [7, с. 24].

Дослідження О. А. Бризгунової базується на семантичному підході, наведені нею матеріали деякою мірою розкривають специфіку участі інтонації в АЧР: вона спроможна показати межу складів даного і нового та зробити градування смислових відношень у цих складах [5, с. 47–48].

Лексико-граматичні склади, які потенційно допускають більше, ніж один спосіб використання в комунікації з різними значеннями, визначаються комунікативно багатозначними. Їм протистоять однозначні лексико-граматичні склади з одним способом їхнього використання в комунікації [5, с. 42].

У російській мові дослідниця виокремила п'ять видів багатозначності лексико-граматичного складу, які відрізняються особливостями взаємодії з інтонацією та результатами цієї взаємодії: 1) розповідне речення, 2) нейтральне питання, 3) повторення питання під час відповіді, 4) питання-пригадування, 5) оцінне речення [5, с. 44].

Інший представник семантичного підходу – це В. В. Осокін. На думку дослідника, члени речення є єдністю двох значень: синтаксичного значення та значення комунікативного навантаження.

У комунікативному навантаженні, яке визначає смислове членування, виділяються дві взаємопов'язані частини: *вихідний пункт висловлення* та *ядро* цього висловлення, тобто те, що складає так зване *комунікативне завдання* [19, с. 62].

У поширених та складних реченнях комунікативне навантаження та відношення між складовими частинами ускладнене: і дане, і нове можуть виражатися

не одним, а кількома словами. Члени речення для цього процесу не мають жодного значення, тому що нове може виступати будь-яким граматичним членом.

У непоширеному реченні наголос, як правило, знаходиться на останньому слові, незалежно від того, підмет це чи присудок. Якщо треба особливо підкреслити слово, то його слід поставити на перше місце та наголосити [19, с. 62].

Основним засобом АЧ В. В. Осокін назвав порядок слів [19, с. 114]. Крім того, використовуються відокремлення, протиставлення та порівняння [19, с. 117], а на письмі – винесення слів в окремих рядок [19, с. 122].

Погляди В. С. Юрченка збігаються з поглядами багатьох інших дослідників АЧР, які використовували семантичний підхід. В *актуальному судженні* дослідник виділяв *дане* та *предикований член*. І дане, і предикований член можуть бути вираженими як одним словом, так і кількома. В останньому випадку мова йде про групу даного та предиковану групу. У групі даного слово, яке виділяється більше за інші слова, є основним компонентом цієї групи – *власне-дане* [30, с. 68]. Найбільш рельєфно виділене слово в межах предикованої групи дослідник назвав *безпосередньо-предикованим членом*.

Надбанням В. С. Юрченка є розгляд прикладів складного (ієрархічного) членування фрази: 1) випадок, коли дане виражається двічі – спочатку іменником, а потім займенником; 2) випадок, коли фраза, яка має матеріально змістові дане та предикований член, приєднується до абстрактного предмета мовлення, вираженого вказівною часткою *це* [30, с. 77].

І. І. Ковтунова для позначення складових частин АЧР користувалася термінами *тема* та *рема* [13, с. 10]. Якщо в реченні спостерігається перехід від теми до реми, то мова йде про динамічне наростання (*стилістично нейтральний порядок слів*), якщо від реми до теми – про динамічний спад (*експресивний порядок слів*). В середині теми та реми, які складаються з кількох слів, спостерігається динамічна рівновага – зупинка руху, при якій розташовані поряд слова мають однакову динамічну вагу.

У своєму дослідженні І. І. Ковтунова використала і морфологічний підхід до АЧ. Так, функція теми є найбільш характерною для іменника, особового займенника та інфінітива. Короткі форми прикметників, повні прикметники у предикативній функції, дієвідмінювані дієслова та прислівники виступають зазвичай як рема [14, с. 79–90].

А. Й. Багмут, як і І. І. Ковтунова, при аналізі АЧР спиралася на динамічність процесу мовлення. Крім того, дослідниця використала поняття *синтагматичного членування*: відповідно до динамічного складу, речення членується на окремі словосполучення (синтагми), відокремлені одне від одного дійсною або уявною паузою [1, с. 22].

Синтагматичне членування кожного речення не є сталим, єдино можливим. Властивістю усної мови є значна варіативність довжини синтагми, яка, здебільшого, пов'язана з темпом вимови [1, с. 23].

О. О. Крилова розглянула АЧР за допомогою різних підходів. Перш за все, згідно з синтаксичним підходом, порядок слів залежить від того, яку мету ставить перед собою мовець, яку нову, важливу для нього інформацію він хоче передати своїм висловленням [15, с. 14].

Для визначення теми та реми дослідниця застосувала кілька методів – «метод питань» та контекстний метод [15, с. 15].

Майже однією з перших О. О. Крилова звернула увагу на аналіз складно-підрядних речень з погляду АЧР, який привів дослідницю до думки про кілька ярусів АЧ.

О. О. Крилова спробувала також розглянути детермінанти в аспекті комунікативного синтаксису [15, с. 44].

О. О. Леонтьєв вважав, що АЧР слід розглядати з психологічного боку і неправильно відносити його до логіки або лінгвістичної царини. На думку дослідника, комунікація – це акт мовлення, психологічна основа речення [16, с. 347]. Комунікація складається з двох членів: суб'єкта та предиката.

Незважаючи на такий явний крок назад, О. О. Леонтьєв назвав два підходи до аналізу речення: синтаксичний (членування на тему та рему) та семантичний (членування на дане та нове) [16, с. 348].

Т. П. Ломтев підтримував синтаксичний підхід до АЧ та дворівневу структуру речення: конструктивний та комунікативний рівні. *Конструктивний* рівень не містить повідомлення, а відповідно, предикації. Лише *комунікативний* рівень речення містить повідомлення, предикацію. Вираз стає комунікативною одиницею, коли виявляється одна з можливих актуалізацій – наявність логічного наголосу або зміна порядку слів [17, с. 170]. З погляду вченого, речення без АЧ виражає таку саму істину, що й речення з АЧ [17, с. 172]. Крім того, речення в наукових текстах зазвичай не мають АЧ, тому що проблема АЧР – це проблема зворотного зв'язку під час побудови речення, а не проблема комунікативності [17, с. 175].

О. Л. Пумпянський у своєму дослідженні використав кілька підходів (логіко-граматичний, синтаксичний та комунікативний) і спирався на концепцію В. З. Панфілова про логіко-граматичне членування речення, вважаючи, що логіко-граматичне членування речення можна досліджувати не лише на мовленнєвому рівні, а й на мовному. Речення різних мов, які виражають одну й ту саму думку, на логіко-граматичному рівні будуть мати одну й ту саму структуру [22, с. 66].

Будь-яке речення будь-якої мови, яке несе однакову наукову та технічну інформацію, має однакове логіко-граматичне членування і складається з двох компонентів: *логіко-граматичного предиката* та *логіко-граматичного суб'єкта*. Логіко-граматичний суб'єкт може виражатися не лише експліцитно, але й імпліцитно, тобто припускатися ситуацією (усне мовлення) або бути латентно наявним у контексті (письмове мовлення).

Досліджуючи актуальне, або *композиційно-синтаксичне*, членування Г. О. Золотова зазначила, що його виразником є логічний наголос, який вона запропонувала назвати *кульмінаційним наголосом*, щоб усунути термінологічні розбіжності [11, с. 334]. Слово, яке несе кульмінаційний наголос, знаходиться в кінці речення.

Слід також зазначити, що, на думку Г. О. Золотової, АЧР не змінює первинного характеру конструктивного зв'язку, воно лише перебудовує компоненти речення та навантажує їх додатковим значенням даного – нового, теми – реми [11, с. 149].

О. Б. Сиротиніна приділила увагу АЧР у розмовному мовленні, в якому АЧ виражається безпосередньо, а кожне речення є ясным та однозначним для кожного слухача певної мови. АЧР в усному мовленні виражається інтонаційними засобами. Проте в усному мовленні багато речень без яскраво вираженої теми, а тому, на думку дослідниці, характерним є не членування в повному розумінні на тему-рему, не їхнє протиставлення, а виділення власне реми та розрізнення за ступенем комунікативної значущості інших елементів речення. Саме через це О. Б. Сиротиніна використала терміни *комунікативна структура речення*, *комунікативно значимий* та *комунікативно незначимий член* [24, с. 173].

Експериментальні дослідження О. Б. Сиротиніної показали, що рема в розмовному мовленні виділяється не лише мелодикою, а й більшою інтенсивністю,

тривалістю, напруженістю вимови. Рема виділяється завжди чітко та однозначно, проте, крім реми, можливі й інші центри – комунікативно значимі члени, які виділяються на фоні інтонаційних провалів [24, с. 173].

Т. В. Єлфімова розглянула АЧ складнопідрядного речення. Серед причинних складнопідрядних речень з постпозитивною підрядною частиною дослідниця виокремила два динамічних типи речень за ознакою комунікативної завершеності / незавершеності головної частини, яка визначається спроможністю / неспроможністю головної частини повністю реалізувати мету висловлення [10, с. 202].

Перший динамічний тип складають речення з комунікативною незавершеністю головної частини. Складнопідрядне речення є одним цілісним висловленням, у якому тема – головна частина – протиставляється ремі – підрядній частині [10, с. 208].

Другий динамічний тип утворюють речення з комунікативною завершеністю головної частини. Вони являють висловлення зі складною ремою [10, с. 209].

В. О. Васильєв звернув увагу на інтонаційні засоби вираження реми. Серед компонентів фонетичної будови мови дослідник вказав такі: система звуків, склад добудови, словесного наголосу та інтонації, яка розуміється як діалектична єдність фразової мелодики, фразового наголосу, швидкості або темпу вимови фраз і голосового тембру [8, с. 7].

Найважливішими для вираження думки в її інтелектуально-комунікативному плані є висотний і фразово-акцентний компоненти. Важливість фразово-акцентного компонента інтонації полягає в тому, що положення останнього повного наголосу у фразі служить основним інтонаційним засобом сигналізації про головний момент інформації, про який повідомляється або запитується в реченні [8, с. 8].

Конкретне інтонаційне оформлення реми, з погляду В. О. Васильєва, залежить від її виду. По-перше, щодо кількості слів, реми класифікуються на однослівні та багатослівні. У багатослівній ремі завжди є *акцентне ядро* [8, с. 12].

По-друге, дослідник класифікував реми за їхньою немаркованістю / маркованістю, розуміючи під останньою наявність у даного виду реми ознак, які відсутні в іншого її виду. Цими ознаками є позиція у фразі однослівної реми і акцентного ядра багатослівної реми, а також сила наголосу на однослівній ремі або на акцентному ядрі багатослівної. Позиційно немаркована однослівна рема міститься в кінці англійської і російської фраз. Позиційно маркована рема стоїть або на початку, або в середині фрази [8, с. 14].

Другий спосіб маркування реми полягає у виділенні її сильним емпатичним наголосом. Емпатично-маркована рема є, як правило, однослівною. Акцентне ядро багатослівної немаркованої реми може бути завдяки вимові із сильним динамічним наголосом перетворене в емпатично-марковану однослівну рему в кінці фрази [8, с. 15].

Третій принцип класифікації видів реми заснований на кількості рем у фразі: реми можуть бути одинарними та множинними.

По-четверте, необхідно розрізняти реми залежно від місцезнаходження теми. За цим принципом виділяються реми, які знаходяться у тій самій фразі, що й теми, та реми, теми яких лежать за межами даної фрази [8, с. 16].

М. А. К. Хелідей досліджував функціональну перспективу речення, яка, на його думку, пов'язана з організацією речення як повідомлення. У реченні дослідник виокремив три виміри граматичної структури: емпіричний (діяч, процес, локатив), міжособистісний (модальний компонент та пропозиціональний компонент) та текстовий (тема та рема).

Крім того, М. А. К. Хелідей переглянув тематичні системи, вважаючи, що існує значно більше структур, ніж учені зазвичай вивчають. Дослідник поділив тематичні системи на дві групи – ті, які пояснюють структуру у всьому складному реченні, та ті, які пояснюють підструктури певних його частин. М. А. К. Хелідей зупинився на першому виді. Ці тематичні системи мають три види. Дослідник назвав їх інформацією, тематизацією та ідентифікацією. Вони описують структури «дане – нове», «тема – рема» та «відоме – невідоме» відповідно [33, с. 174].

Інформаційні вибори реалізуються фонологічно, інтонаційними рисами. *Тематизація* реалізується послідовністю елементів у складному реченні. *Ідентифікація* реалізується певними структурними засобами [33, с. 175].

Л. О. Черняхівська при дослідженні АЧР спиралася на концепцію Я. Фірбаса про ступінь комунікативного динамізму, яка, на думку вченої, наочно ілюструє сутність смислового членування.

За теоретичну основу як модель інформаційної структури лінгвіст взяла речення, яке не входить у конкретну ситуацію і розраховане на одержувача «взагалі», не відображає нічого індивідуального, проте про щось повідомляє і є комунікативною одиницею, яка виражає зміст. У ньому завжди є вихідний пункт повідомлення та його смисловий центр [27, с. 11].

Л. О. Черняхівська виокремила висловлення, тема яких не містить нового і має низьку семантико-контекстуальну вагомість. Такі висловлення дослідниця назвала *диремами*. Висловлення, у яких тема, як і інші компоненти, містить нове, дослідниця визначила як *монореми*.

Проаналізувавши переклад речень з російської на англійську мову, дослідниця зробила висновок, що в обох мовах спостерігається порядок від теми до реми, проте часто треба змінювати формально-граматичну структуру заради смислової [27, с. 254].

М. Я. Блох виокремив у реченні номінативне та актуальне членування. Мета АЧР – визначити відносну важливість складових частин речення з погляду їхньої актуальної інформативної ролі у висловленні, тобто з погляду їхнього безпосереднього семантичного внеску до загальної інформації, що розкривається реченням у контексті зв'язного мовлення [3, с. 243].

Основні складові компоненти АЧР – це *тема* та *рема*. Між темою та ремою розміщуються перехідні елементи АЧ різного ступеня інформативної цінності (так званий перехід).

У своєму дослідженні лінгвіст використав також синтаксичний підхід. Тема АЧР може збігатися або не збігатися з підметом речення. Рема АЧР, у свою чергу, може збігатися або не збігатися з присудком або його групою (додатком та обставиною) [3, с. 244].

На думку М. Я. Блоха, АЧР втратить зв'язок із синтаксисом, якщо його компоненти будуть розглядатися з погляду їхньої відомості / невідомості слухачеві [3, с. 245].

О. І. Москальська зосередила увагу на контексті та його впливі на АЧР, укавши моделі тема-рема-тематичного ланцюга [18, с. 135].

Найбільш поширеною моделлю тема-рема-тематичного ланцюга є так звана *проста лінійна тематична прогресія*, яка полягає у послідовній тематизації реми попереднього речення. Цій моделі протистоїть модель *тема-рема-тематичного ланцюга із наскрізною темою*. *Тема-рема-тематичний ланцюг* також може бути утворений на базі *похідних тем*, які витікають із загальної теми (гіпертеми). Сегменти тема-рема-тематичних ланцюгів, побудованих на базі похідних тем, пов'язані за допомогою синтаксичного паралелізму, який полягає у повторенні однієї й тієї ж моделі ре-

чення й у симетричному розташуванні головних членів речення. Ці моделі значно частіше зустрічаються в різних комбінаціях одна з одною [18, с. 16].

Дуже ґрунтовним є дослідження В. Є. Шевякової, яка продовжила зіставлення синтаксичного та актуального членування.

Дослідниця розкрила специфіку АЧР як розповідних, так і питальних речень. Загалом, її погляди дуже близькі до поглядів Я. Фірбаса. Відрізняються лише терміни для типів питань: *неозначено-предикатне питання* (тобто спеціальне питання), у якому нерозкритим є предикат, та *неозначено-зв'язкове питання* (загальне), у якому невідомим є характер зв'язку між суб'єктом та предикатом [28, с. 108].

Детально В. Є. Шевякова, як і О. І. Москальська, торкнулася питання видів логічного зв'язку між реченнями і виокремила три види: *ланцюговий контактний зв'язок* (нове кожного речення перетворюється у відоме наступного), *паралельний зв'язок* (дане попереднього речення залишається даним наступного) і *лінійний зв'язок* (і дане, і нове суміжних речень різні).

Т. Л. Борисенко виокремила два трактування АЧР: перше спирається на поняття бінарності, друге – на поняття градуальності. Трактують, яке спирається на поняття комунікативних центрів, дослідниця поєднала з другим [4, с. 23–24].

Серед аспектів дослідження АЧР вона виділила 1) структурно-синтаксичну характеристику тематичного компонента АЧ; 2) його семантичну характеристику; 3) його морфологічну характеристику; 4) його роль у структурі зв'язного тексту; 5) лексичні засоби його вираження [4, с. 25–30].

Згідно з першою характеристикою, тематичний компонент може виражатися лише підметом, присудком або детермінантом, а також їхніми комбінаціями.

Згідно з другою характеристикою, слід звертати увагу на кореляцію плану змісту та плану вираження тематичного компонента.

Щодо морфологічної характеристики тематичного компонента, то тема – предмет мовлення – зазвичай виражається іменником у прямому або непрямому відмінках. Тема – ситуаційна куліса – прислівником або іменником у непрямому відмінку. Часто в ролі теми виступають займенники.

Входження речення до складу зв'язного тексту, вплив контексту та ситуації і фонових знань слід віднести до першочергових чинників, які визначають комунікативну спрямованість. Саме в цьому аспекті виявляється кореляція компонентів АЧР з категоріями даного / нового, відомого / невідомого, означеного / неозначеного.

Т. Л. Борисенко також зазначила лексичну антонімію та синонімію у складі теми. Найчастішим проявом лексичної синонімії в АЧР є вираження синонімії нового в ремі попереднього речення та даного в темі наступного речення, які належать до одного денотата.

На думку Н. О. Слюсарєвої, якщо протиставити актуальний синтаксис логічному, то слід підкреслити, що логічний синтаксис передає об'єктивні відносини між предметами та явищами пізнаваної оточуючої людину дійсності. Актуальний синтаксис дає можливість для її суб'єктивного опису в категоріях комунікативного завдання [25, с. 85].

У концепції функцій мови Н. О. Слюсарєвої категорії АЧР співвідносяться з комунікативною функцією, а всі стилістичні категорії та прийоми – з емоційною.

Темою дослідниця вважала предмет, виражений іменними частинами мови, тобто іменником або його еквівалентами, суб'єктивно обраний мовцем для повідомлення про нього деяких відомостей. Тема є тим пунктом висловлення, який визначає ступінь контекстуальної залежності цього висловлення від попередніх та

наступних. Тема має такі функції: динаміка тексту, ідентифікація та референція [25, с. 113].

Функція ідентифікації яскраво виступає під час використання подвійної теми, тобто назви одного й того ж референта двічі в межах одного речення, де одна номінація представлена займенником, а обидві номінації співвідносяться з одним присудком [25, с. 116–117].

Рема, або інформаційний фокус, маркується інтонаційним ядром, тобто виділяється наголосом або зміною контуру. Саме до цього елемента мовець прагне повернути увагу слухача. Як правило, він знаходиться в кінці речення. Разом з тим можливе й переміщення фокусу [25, с. 122].

Н. О. Слюсарєва вважала дієслово важливим для тема-рематичних структур англійської мови і не погодилась віднести його до переходу, включаючи його до складу реми [25, с. 127].

Для англійської мови характерна дієслівна конструкція з подвійною ремою, перша складова якої може бути представленою іменною або ад'єктивною частиною, а друга – інфінітивом [25, с. 130].

Н. О. Слюсарєва також дала визначення теми і реми на основі фундаментального протистояння тотожності та розбіжності: тема виступає носієм тотожного, яке реалізується через відоме, визначене, дане, вихідне, тобто через «стару» інформацію, а рема – носієм відмінного, яке реалізується через невідоме, невизначене, тобто через «нову» інформацію [25].

М. Ю. Федосюк мав на меті з'ясувати можливі способи передачі нової інформації ремою. На думку дослідника, художня проза не завжди дотримується експліцитного принципу передачі нової інформації, при якому тема висловлення позначає дещо вже відоме з попереднього тексту або ситуації – «дане».

Під даним зазвичай розуміють «щось, що є відомим з конситуації» [26, с. 41]. Проте дослідник одразу зробив кілька зауважень. По-перше, слід пам'ятати, що рема є невідомою для слухача, а не мовця. По-друге, називаючи компонент висловлення *даним*, ми маємо на увазі обізнаність слухача лише у факті існування певних предметів, ознак або ситуацій дійсності. По-третє, під змістом, який не передавався попереднім текстом і разом з тим даним, треба розуміти такі відомості про предмети, ознаки та явища дійсності, які відомі адресату мовлення завдяки його життєвому досвіду.

М. Ю. Федосюк також звернув увагу на способи імпліцитної передачі нового [26, с. 43–45].

О. В. Падучева, крім традиційних термінів, виокремила *незалежний початок* – початок, який не виражає даного; *сміслову тему* – те, про що йдеться в реченні, предмет мовлення; *підкреслену сміслову тему* – спеціальну конструкцію, яка вживається в ситуації, коли мовець хоче сказати, що в попередньому тексті мова йшла про кілька різних об'єктів, а в цьому реченні в центрі уваги опинився один з них; *нормальну рему* – рему речення з нейтральною комунікативною структурою, тобто рему, яка природно витікає із синтаксичної структури та лексичного складу речення; *зсунуту рему* – рему, яка виражається групою підмета, а не присудка; *контрастний початок* – початкову групу з контрастним, а не звичайним другорядним початком; *емфатичну препозицію* – групу, яка містить слово з головним фразовим наголосом, звичайним або контрастним, та переміщується на початок речення, зберігаючи свій наголос або підсилюючи його до контрастного [20, с. 118].

Більше того, дослідниця відзначила два перетворення: *дислокація складної реми* (та частина реми, яка не входить до складу власне реми, переміщується в позицію перед початком і отримує другорядний низхідний наголос, а початок стає

ненаголошеним) та *контрастна дислокація складної реми* (синтаксично головний компонент реми пересувається на початок і отримує *контрастний висхідний наголос*, а вихідний початок стає ненаголошеним) [20, с. 120].

Розглядаючи явище АЧР, слід також звернути увагу на дослідження АЧР у східних мовах і зазначити, що більшість даних є схожими з даними європейських мов. Так, дослідження А. Ю. Айхенвальда (берберська мова), А. Г. Белової (арабська мова), І. Ш. Козинського, Н. К. Соколовської (австралійські мови), Н. В. Омеляновича (бірманська мова), М. Н. Орловської (монгольська мова) показали, що АЧР у цих мовах тісно пов'язане з синтаксичним. Серед засобів АЧР дослідники одноставно зазначають а) порядок слів; б) категорію означеності / неозначеності; в) видільні та модальні частки; г) контекст [9].

Отже, комплексне вивчення наукової спадщини граматистів другої половини ХХ ст. дозволить заповнити прогалини в царині лінгвістично-історіографічного вивчення актуального членування. У цьому ми вбачаємо перспективи подальших досліджень.

Бібліографічні посилання

1. **Багмут А. Й.** Інтонаційна будова простого розповідного речення у слов'янських мовах / А. Й. Багмут. – К. : Наукова думка, 1970. – 176 с.
2. **Бархударов Л. С.** Структура простого предложения современного английского языка / Л. С. Бархударов. – М. : Высшая школа, 1966. – 200 с.
3. **Блох М. Я.** Теоретическая грамматика английского языка : учебник / М. Я. Блох. – М. : Высшая школа, 1983. – 383 с.
4. **Борисенко Т. Л.** О различных аспектах исследования тематического компонента актуального членения предложения / Т. Л. Борисенко // Коммуникативно-синтаксический и стилистический аспекты анализа текста : сб. статей. под ред. О. А. Крыловой. – М. : УДН, 1980. – С. 22–33.
5. **Брызгунова Е. А.** О смысловозделительных возможностях русской интонации / Е. А. Брызгунова // Вопросы языкознания. – 1971. – № 4. – С. 42–52.
6. **Вардуль И. Ф.** К обоснованию актуального синтаксиса / И. Ф. Вардуль // Язык и мышление : сборник статей / отв. ред. Ф. П. Филин. – М. : Наука, 1967. – С. 115–122.
7. **Вардуль И. Ф.** Основные понятия актуального синтаксиса / И. Ф. Вардуль // Исследования по японскому языку : сборник статей / отв. ред. И. Ф. Вардуль. – М. : Наука, 1967. – С. 20–29.
8. **Васильев В. О.** Про інтонаційні засоби вираження реми (на матеріалі англійської і російської мов) / В. О. Васильев // Інтонація як мовний засіб вираження думки ; за ред. А. Й. Багмут. – К. : Наукова думка, 1975. – С. 7–17.
9. **Восточное языкознание: грамматическое и актуальное членение предложения** / сост. С. Б. Янквер, отв. ред. В. Н. Солнцев. – М. : Наука, 1984. – 187 с.
10. **Елфимова Т. В.** Соотношение актуального и грамматического членения в причинных сложноподчиненных предложениях с постпозитивной придаточной частью / Т. В. Елфимова // Спорные вопросы синтаксиса : сборник статей / отв. ред. В. А. Белошапкова. – М. : Изд-во Моск. ун-та им. М. В. Ломоносова, 1974. – С. 199–215.
11. **Золотова Г. А.** Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – 3-е изд., стереотип. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 368 с.
12. **Исаченко А. В.** О грамматическом порядке слов / А. В. Исаченко // Вопросы языкознания. – 1966. – № 6. – С. 27–34.
13. **Ковтунова И. И.** Порядок слов как предмет грамматического изучения / И. И. Ковтунова // Вопросы языкознания. – 1973. – № 4. – С. 51–62.
14. **Ковтунова И. И.** Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения : учеб. пособие / И. И. Ковтунова. – 2-е изд., стереотип. – М. : УРСС, 2002. – 238 с.
15. **Крылова О. А.** Детерминанты в аспекте коммуникативного синтаксиса / О. А. Крылова // Вопросы языкознания. – 1976. – № 2. – С. 43–52.

16. **Леонтьев А. А.** Актуальное членение предложения и способы его выражения в русском языке / А. А. Леонтьев // Теория языка, методы его исследования и преподавания. К 100-летию со дня рождения Льва Владимировича Щербы : сборник статей / отв. ред. Р. И. Аванесов – Л. : Наука, 1981. – С. 167–172.
17. **Ломтев Т. П.** Структура предложения и вопрос об актуальном членении предложения / Т. П. Ломтев // Русское и славянское языкознание. – М. : Наука, 1973. – С. 170–175.
18. **Москальская О. И.** Грамматика текста : учеб. пособие / О. И. Москальская. – М. : Высш. шк, 1981. – 183 с.
19. **Осокин В. В.** Логическое ударение (На материале русского языка) / В. В. Осокин. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1968. – 145 с.
20. **Падучева Е. В.** Коммуникативная структура предложения и понятие коммуникативной парадигмы / Е. В. Падучева // Научно-техническая информация. Серия 2. Информационные процессы и системы. – 1984. – № 10. – С. 25–33.
21. **Панфилов В. З.** Взаимоотношение языка и мышления / В. З. Панфилов. – М. : Наука, 1971. – 232 с.
22. **Пумпянский А. Л.** О логико-грамматическом членении предложения / А. Л. Пумпянский // Вопросы языкознания. – 1972. – № 2. – С. 66–76.
23. **Распопов И. П.** Актуальное членение предложения (На материале простого повествовательного предложения преимущественно в монологической речи) / И. П. Распопов. – Уфа : Изд-во Башкир. гос. ун-та им. 40-летия Октября, 1961. – 163 с.
24. **Сиротинина О. Б.** Об актуальном членении в разговорной речи / О. Б. Сиротинина // Papers on Functional Sentence Perspective / ed. by F. Daneš. – Prague : Academia, 1974. – P. 172–174.
25. **Слюсарева Н. А.** Категориальная основа тема-рематической организации высказывания-предложения / Н. А. Слюсарева // Вопросы языкознания. – 1986. – № 4. – С. 3–15.
26. **Федосюк М. Ю.** Способы передачи новой информации в художественном тексте / М. Ю. Федосюк // Филологические науки. – 1983. – № 6. – С. 40–46.
27. **Черняховская Л. А.** Перевод и смысловая структура / Л. А. Черняховская. – М. : Международные отношения, 1976. – 264 с.
28. **Шевякова В. Е.** Современный английский язык. Порядок слов, актуальное членение, интонация / В. Е. Шевякова. – М. : Наука, 1980. – 384 с.
29. **Щеглов Ю. К.** К понятиям логических субъекта и предиката / Ю. К. Щеглов // Машинный перевод и прикладная лингвистика. – 1964. – № 8. – С. 109–124.
30. **Юрченко В. С.** О некоторых вопросах актуального членения фразы в современном русском языке / В. С. Юрченко // Вопросы славянского языкознания. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1968. – С. 67–80.
31. **Chomsky N.** Aspects of the Theory of Syntax / Noam Chomsky. – Cambridge (Mass.) : Cambridge University Press, 1965. – 251 p.
32. **Dahl Ö.** Topic and comment: a study in Russian and general transformational grammar / Östen Dahl. – Stockholm : Acta universitatis Gothoburgensis, 1969. – 53 p.
33. **Halliday M. A. K.** The Place of «Functional Sentence Perspective» in the System of Linguistic Description / Michael Alexander Kirkwood Halliday // Papers on Functional Sentence Perspective / Ed. by F. Daneš. – Prague : Academia, 1974. – P. 43–53.

Надійшла до редколегії 21.10.11